

ELS ESCENARIS CASTELLARENCES DE JOAN OLIVER «PERE QUART»

Anton Carbonell

Col·lectiu Pere Quart

Recepció i acceptació: novembre 2018

*A Josep Ramon Recordà, home de lletres, gran persona de la cultura
i ferm defensor de la llengua i la literatura catalanes*

Resum: El poeta Joan Oliver «Pere Quart», no només descendeix de la casa pairal de ca n'Oliver de Castellar del Vallès, sinó que hi va tenir vivències importants que es van reflectir en la seva obra literària. A més d'aquesta, la família de l'escriptor tenia altres propietats a Castellar, com la finca de can Borrell, on hi vivia un oncle capellà sobre el qual també va escriure. Durant la Guerra Civil, sembla que el poeta va passar un temps vivint al castell de Castellar, quan la seva casa pairal els va ser requisada. L'article descriu la relació d'aquests paisatges castellarencs amb l'obra i la vida de Joan Oliver, i aporta algunes dades desconegudes fins fa ben poc temps, procedents de la recerca duta a terme els darrers anys sobre l'escriptor. També es fa un repàs de la presència pública de la figura de l'escriptor a Castellar.

Paraules clau: Joan Oliver, Pere Quart, ca n'Oliver, can Borrell, castell de Castellar, Vallès, exili, literatura, poesia.

JOAN OLIVER «PERE QUART» HOME LANDSCAPES IN CASTELLAR DEL VALLÈS

Abstract: The poet Joan Oliver «Pere Quart» not only comes from the family house of ca n'Oliver of Castellar del Vallès, but in that house he went through important experiences which are reflected in his literary work. Further, his family had other properties in Castellar, like the state named can Borrell where it lived a clerical uncle of his of whom he wrote about. It seems that during the Spanish Civil War, the poet spent some time living at the castle of Castellar when his family home was taken over. The article describes the relationship of this landscape from Castellar and the literary work and life of Joan Oliver. At the same time the article provides some new information from the research undertaken over the writer during the last years. The article also reviews the public presence of the writer from Castellar.

Keywords: Joan Oliver, Pere Quart, ca n'Oliver, can Borrell, castell de Castellar (castle of Castellar), Vallès, exile, literature, poetry.

Al número dos de la revista *Artilletres* (desembre, 1986) es publicava un text, «En recordança de Joan Oliver» (no signat, però escrit segurament per Josep Ramon Recordà), que acabava amb aquestes paraules: «Quan estàvem preparant el primer número d'*artilletres* vam decidir de fer-li una entrevista, però la seva malaltia ens ho va impossibilitar. Se'ns ha quedat, doncs, una pregunta en el tinter: quina era la seva relació amb Castellar, amb Ca n'Oliver, la seva casa pairal [...]». Potser ara, passats tants anys, podem començar a respondre les qüestions plantejades i descobrir que la relació de Joan Oliver «Pere Quart» (Sabadell, 1899 – Barcelona, 1986) amb Castellar del Vallès va ser considerable en la seva vida i, també, en la seva obra literària.

Efectivament, la referència a ca n'Oliver ens remet a la casa pairal d'una de les famílies sabadellenques més benestants. Joan Oliver i Sallarès va néixer a Sabadell el 29 de novembre de 1899. Com ens recorda Ignasi Riera: «[...] el noi que naixia en una família inicialment nombrosa –serà el quart d'onze germans, en una família delmada per la malaltia- portava un pa sota el braç, ja que el besavi patern, Pere Oliver i Salt, gran terratinent, va fundar la Caixa d'Estalvis de Sabadell, mentre que el seu avi matern, Joan Sallarès i Pla, industrial del tèxtil dedicat a l'economia, polític conservador il·lustre, va ser una de les personalitats sabadellenques de més gruix del segle XIX». L'avi (Anton Oliver Buxó, que va ser president del Banc de Sabadell) i el pare (Antonino Oliver Turull, cap del Partit del Sometent, però també president de l'Acadèmia de Belles Arts, de l'Associació de Música i de la Cambra Agrícola Oficial) de l'escriptor, a més de dedicar-se a l'administració de les hisendes i en algun cas dels negocis tèxtils, tenien inquietuds artístiques i les van demostrar amb l'encàrrec que van fer a l'arquitecte Juli Batllellé de reformar, amb el seu personal estil modernista gaudinià, les masies de ca n'Oliver a Castellar del Vallès i del Marquet de les Roques a la Vall d'Horta.

CA N'OLIVER

Podem establir, per tant, un primer lligam de la vida i de l'obra de Joan Oliver amb un espai castellarenc tan singular com ca n'Oliver. Gràcies al seu llibre de prosa memorialística *Temps, records* (1991) tenim prou elements per valorar com l'escriptor construeix un escenari de memòria que ens parla, sobretot, de la seva infantesa i dels primers anys de la joventut.

Dues grans edificacions presideixen el conjunt de ca n'Oliver: la masia, que data del segle XV (concretament, el 1437 ja se'n tenen notícies, gràcies al nomenament de Guillem d'Oliver com a batlle de Castellar), i un edifici adossat amb presència d'elements modernistes (fruit de la reforma feta per Juli Batllellé l'any 1900). La intervenció modernista és bastant espectacular, perquè la casa té un aire que recorda els materials i l'estructura del Marquet de les Roques. Sobretot, destaquen una escala d'accés a un balconet d'una de les edificacions, els ferros forjats, els finestrals i un rellotge de sol de formes singulars que conserva l'agulla i el traç d'algunes xifres romanes. Aquest rellotge de sol ens evoca les paraules del poeta a *Temps, records*

Ca n'Oliver. Fotografia de Clara Soley

(1991): «Sóc, [...], un fidel i vell admirador dels rellotges de sol. La seva simplicitat camperola, la seva absoluta gratuïtat, la il·lusió infantil amb què esperen l'arribada de la nit, el pas dels núvols o la pluja, que els permetran plegar en llur treball de «fer ombra», m'encisen i em desperten una dolça enveja». És una llàstima que el rellotge de sol de ca n'Oliver no tingui una divisa graciosa com aquella que evocava l'escriptor d'una casa de pagès no gaire lluny de la seva: «El temps passa i la Joana balla»

Ca n'Oliver va ser l'escenari d'una part important de la vida de Joan Oliver. Explica el poeta com els seus germans i ell, d'infants, «ens delíem per anar a fora, a la nostra casa de pagès de Castellar, on la vida prenia per a nosaltres un sentit de lliure plenitud, que a ciutat només podíem somiar o estrafer». En aquesta masia de Castellar del Vallès, condicionada com a residència dels «senyors», la família Oliver hi va passar molts estius: «Allí es portava una vida senzilla, campestre, d'un ensopiment difícil de superar». Costa poc imaginar-se Joan Oliver amb set anys, víctima, com ell explica, d'una «ostentosa i virulenta vocació militar»: «A l'estiu sempre anava vestit d'uniforme com la cosa més natural del món. Portava sabre i disposava d'una gran bandera, que molt sovint passejava pels camins. M'imaginava al capdavant d'uns quants regiments, que no s'acabaven de decidir a llançar-se a l'assalt del camp enemic. Les meves arengues escandalitzaven els pagesos que llauraven pacíficament».

Tant el jardí de la casa de Sabadell com ca n'Oliver van esdevenir l'espai ideal que el poeta Pere Quart recrea al poema «Edat Antiga» del llibre *Circumstàncies*

(1968): «Em sembla recordar que era feliç. / Parlo d'uns temps senzills, / dels meus sis, set, vuit anys, la bona edat. / Tot natural, tot ric al meu entorn.». Aquests versos d' «Edat Antiga» són importants, perquè ens acaren amb la visió personal del poeta sobre el suposat paradís de la infantesa i ens aporten la perspectiva literària des de la qual assimila les experiències viscudes. Pere Quart constata la felicitat dels jocs infantils i, també, la construcció de la pròpia personalitat en contacte amb els altres: «Quart entre molts germans, / jo era el més fort, i l'inventor de jocs, / i el més aspre també. / Regnàvem al jardí, a la galeria, / lliures de protecció visible. / Només l'enorme terranova / deferent, en repòs com un lleó de bronze, / ens veia fer i desfer / en la concòrdia, en la discòrdia, / en la impaciència cridanera, / en la complicitat quieta / d'esbarjos sedentaris, de conxorxa, / o en el salt i la cursa, / en la grimpada i en la tombarella.». Davant d'aquest exercici de recuperació d'una etapa de l'existència humana, el poeta s'interroga i transmet el seu tarannà escèptic i irònic: «¿Per arribar a concloure / que la infantesa / ha estat a penes / un assaig insabut de pàtria venturosa? / ¿Quatre jocs sense sal i dins la boira, / remots, improvable, / projecte inconscient –miratge dels adults-, / el millor d'una llarga vida?».

Hi ha anècdotes curioses i divertides d'aquestes estades castellanques de la família Oliver. Potser una de les més anomenades és la cursa entre el cotxe de cavalls del pare de l'escriptor i un dels primers automòbils que es van deixar veure pels carrers de Sabadell. Corria l'any 1905 i el senyor Oliver dubtava entre comprar uns bons cavalls o una d'aquelles novetats automobilístiques del moment. Es va concertar una juguesca per decidir la compra: el senyor Oliver sortiria amb el seu cotxe de cavalls de Sabadell en direcció a ca n'Oliver; i cinc minuts més tard sortiria l'automòbil amb la intenció de fer el mateix camí. Si, d'entrada, semblava que l'automòbil guanyaria, perquè va passar ostentosament davant del cotxe de cavalls a la pujada de can Pagès, el pare del poeta no defallí: «En emprendre el repetí de can Moragues, veí el cotxe del senyor Abadal aturat: una tènue fumera eixia del motor. El conductor havia baixat i examinava l'interior de la màquina. Però el pare no es dignà mirar-lo tan sols. Amb la ficel·la del fuet pessigollejà les anques de les dues bèsties, les quals redoblaren llur ímpetu, i el trot es convertí en galop. El pla de la Bruguera era joc de poques taules; el Puig de la Creu ja era a tocar. El trencall de can Carner fou escomès amb una virada perfecta en la seva rotunditat. Les teulades de ca n'Oliver! La meta i el triomf!».

Però ca n'Oliver també amaga una història trista i l'experiència impressionant de la mort. Va ser en aquesta casa de pagès on van morir dos dels germanets de Joan Oliver. Eren deu germans i quan l'escriptor tenia nou anys ja havien quedat reduïts a quatre. Alguns moriren per culpa d'una epidèmia, «l'un darrera l'altre, un cada quinze dies». A *Temps, records* rememora aquella situació dramàtica: «Aquest va ser el primer contacte que vaig tenir amb la mort. Dos d'aquests germanets meus van morir a ca n'Oliver, la casa pairal de Castellar. Ens hi havíem traslladat per consell dels metges. Però el flagell no s'aturà pas». Aquesta presència de la mort, no obstaculitzava els jocs i les curses infantils amb els fills del masover i del majordom.

Joan Oliver infant, amb barret, al pati de ca n'Oliver. Al fons, el pare Antonino i l'oncle Mossèn Enric: Foto: Autor desconegut / Fons Joan Oliver-AHS

I en la memòria del poeta resta una imatge emocionant relacionada amb un dels espais de la casa: «A la part davantera de la casa hi havia una cambra on guardàvem les joguines de cert embalum. Quan vàiem les joguines arrimades a la paret del passadís, sabíem que un germà acabava de morir. Aquella estança servia de capella ardent. «És al cel!», ens deia el pare amb veu trencada sense gosar ni mirar-nos». I, després, venia tot el ritual de l'enterrament, amb els capellans i el cotxe de morts amb la caixeta blanca: «I tot plegat empenia el camí cap al cementiri de Castellar. De ca n'Oliver al poble la carretera planeja i té poc més d'un quilòmetre. [...] El cementiri estava mig abandonat; l'herbei creixia pels corriols i al peu de les tombes. Les creus de fusta negra estaven mal plantades, anaven de tort».

Gràcies al testimoni oral de la senyora Josefa Sagalés Soler (l'avi de la qual va ser procurador de ca n'Oliver: «En Sagalés era un home impagable: rústec, fort, lleial, impassible en aparença, però amb un fons de tendresa que només traspuava pels seus ulls vius, acostumats als amples espais campestres»), sabem que la propietat dels Oliver a Castellar del Vallès era molt gran, que incloïa can Borrell i can Bages, i arribava fins al Molí d'en Busquets i tenien terres al Pla de la Bruguera. A la part del riu, arribava a la Plana Baixa, on hi havia la vinya. Hi havia un gran nombre de jornalers i parcers. Des que ella era petita, cap a la meitat dels anys 20 i als 30, la família Sagalés passava els diumenges i períodes de vacances a ca n'Oliver. Recorda que jugaven per la casa i pel pati, feien torrades a la llar de foc: «La casa estava dividida en dos barris. El portal del davant donava als horts i el barri de dalt donava a les

Joan Oliver, amb la segona dona Eulàlia i la filla Sileta, al pati de ca n'Oliver, a finals dels 40, inicis dels 50, acabat de tornar de l'exili a Xile (Foto: Autor desconegut / Arxiu Família Oliver).

tant dels trenta anys, quan visitava la casa: «Era un noi alt i prim, que fumava amb pipa i que li agradava molt dibuixar i ho feia molt bé. Sovint regalava dibuixos a la canalla».

En aquells anys 20 de la Colla de Sabadell, ca n'Oliver devia ser també l'esce-nari de les trobades de la gent del grup que va revoltar la vida cultural sabadellenca. Ens han quedat paraules de Joan Oliver recordant una sessió musical amb el company i amic de la Colla el pintor Antoni Vila Arrufat: «Una nit d'estiu hi vam celebrar una vetllada per iniciativa de l'Antoni: un concert de guitarra pel seu amic Sàinz de la Maza. El concert i la conversa es van allargar tant que vam haver de recórrer a les espelmes, tot i que el gasogen era de molta capacitat».

Passaren els anys i retrobem el poeta a ca n'Oliver acabat de tornar a la Catalunya de la postguerra franquista, després del llarg exili a Xile. Arriba trasbalsat, malalt («allò que els pagesos en diuen «un cop de sangs» «), no està per a veure ningú i es

corts i els galliners. I des d'allà sortia un caminet que duia fins a la Miranda, el mirador de sobre de la Tolrà. Hi havia un banc de pedra i una taula. Pel barri de baix s'anava a la masoveria. Els amos, la família Oliver, vivien al primer pis de la casa. Estava tot empostissat de fusta, i, a la peça principal, hi havia una gran llar de foc, molt bonica, que dominava l'estança. Als voltants, hi havia uns bancs de fusta amb baranes molt belles i decorades. Al fons, una galeria plena de vitralls. La cuina quedava al mig i donava al trull d'oli. Hi havia també una biblioteca, que també era utilitzada d'escriptori. Una altra sala tenia també una llar de foc i donava a un balcó que dominava la façana». La Josefa Sagalés ens transmet la impressió que li produïa un jove Joan Oliver al vol-

refugia quinze dies a la casa de Castellar. Aviat s'assabentarà que la família ha malbaratat el patrimoni i es troben prop de la ruïna. És l'any 1948 i, en el «Fons Joan Oliver» de l'Arxiu Històric de Sabadell, hi ha un full, escrit amb la seva lletra, on es detalla la collita 1947-1948 de can Bages (blat, ordi, patates, faves, cigrons, ametlles, alfals, 4 pollastres -2 Nadal i 2 St. Joan-, vi); i, també, les quantitats en metàl·lic cobrades d'Hostalets. No hi ha un altre document d'aquest tipus, la qual cosa fa pensar que és l'última ocasió en què aquelles terres van donar un cert benefici.

Una altra qüestió és la fi anunciada de la propietat de ca n'Oliver. En un document sense data, redactat per Joan Oliver segurament a finals dels 40 o a inicis dels 50 («CAN OLIVER. Consideracions i notes per a un projecte de salvació de «Can Oliver»»), es constata la fallida i una possible solució: «Amb la venda de Can Oliver i Can Bages, el patrimoni de can Oliver queda totalment liquidat... La finca de Can Oliver pertany a la família d'aquest nom, almenys, des de fa 450 anys... Això ja fa una mica de respecte». I, tot seguit, fa unes «consideracions d'ordre més pràctic»: «Una casa pairal uneix, no hi ha dubte, una família. És el centre i el suport i el soplug de tots»; «En els dies que vivim la conveniència i fins la necessitat d'un refugi és evident i de primera importància. I és molt millor que el refugi sigui propi i que estigui lligat a la terra i als seus productes»; «[...] arribat el moment que la venda sembla imminent, he estudiat la cosa i m'ha semblat que calia fer un esforç, un intent almenys, per a evitar-ho. Perquè ara m'adono que la solució no és pas ideal. Hi ha el perill molt probable de la inflació o desvalorització de la moneda. Una casa i una terra puja de valor amb la inflació; però els diners que has prestat a algú, amb hipoteca o préstec industrial, conserven sempre el mateix valor»; «La solució que jo proposo perquè sigui estudiada consisteix en convertir Can Oliver en la casa dels tres germans Oliver: Antoni, Joan i Enric». Afegeix un programa de viabilitat i de repartiment de càrregues econòmiques del seu projecte. I acaba dient: «Que no sigui dit que no s'ha fet res per salvar Can Oliver». Tanmateix, sembla que el pla no va funcionar. Ignasi Riera explica una excursió en cotxe a ca n'Oliver de l'escriptor, acompanyat del pintor Vilacasa: «Al dia següent s'havien de vendre la finca de Castellar... i abans en Vilacasa volia prendre'n uns quants apunts per dibuixar-la».

CAN BORRELL

Can Borrell és una finca situada a la banda oposada del poble en relació a ca n'Oliver; per tant, a la sortida de Castellar del Vallès, quan s'agafa la carretera de Sant Llorenç Savall. En els seus orígens era una masia del segle XVI, que fou reformada totalment per l'arquitecte Juli Batllellé l'any 1912, a instàncies d'Enric Oliver Turull, germà del pare de Joan Oliver, amb qui sembla que volia competir a l'hora de tenir una casa de pagès pròpia. La reforma de la casa fou plantejada a les antípodes de l'austeritat i les formes clares de ca n'Oliver. Ben al contrari, Batllellé va rebre l'encàrrec d'una construcció luxosa i plena de fantasia, amb elements modernistes, però també amb influències del Barroc i el Neoclassicisme catalans.

Can Borrell: Fotografia de Carlos Raurich

I, sens dubte, can Borrell, tant pel que fa a la part exterior com a la interior, conserva un cert aire d'escenari espectacular de la personalitat del seu propietari. Joan Oliver no sabem que tingués una relació directa amb aquest espai, però sí que la va tenir amb Mossèn Enric Oliver, que va ser un capellà d'escassa vocació eclesialística, obligat per les circumstàncies familiars. Pere Quart li va dedicar el poema «Edat Antiga II», del llibre *Poesia empírica* (1981): «Vaig tenir un oncle capellà: l'Enric. / Dels tres barons era el més jove, / la resta tot germanes. / Pensant en el destí que l'esperava / la seva mare el decantà / des de l'edat més tendra / als jocs de capelletes amb jesusets i verges. / D'adolescent sembla que fou / ple de vigor, amb ulls d'alarb, / envejós, cúpid, dòcil per càlcul / i molt precoç i curiós prop de les noies. / El meu pare, l'hereu, / mai no havia lligat amb el futur prevere, / el qual de pietós res no en tenia, / ni les ganes.».

El poema «Edat Antiga II» revela la personalitat i un anecdotari de les facècies de mossèn Enric. Però, també, és una visió diferent de la infantesa i l'adolescència, en què Pere Quart revisa críticament la seva classe social i la hipocresia de l'Església catòlica. Sense deixar de posar en evidència les flaques de l'oncle, constata que també ha estat condicionat per les circumstàncies de l'entorn familiar: «Mossèn Enric va ser un mal capellà, / veritat inconcussa, / planeta previsible. / La culpa no fou seva! / L'avi el deixà tan ric com el mateix hereu / per tal que fos la providència / dels germans o germanes poc sortosos: / va ser una providència / sorda, cega i guita! / Hauria estat bon pare de família? / La mare així ens ho deia, / bé que la seva flaca, / ultra els diners, eren les dones; / en aquest segon punt fou coratjós / i un peoner,

cal dir-ho. / Ja mort l'avi / mudava tot sovint de majordona / fins que en trobà un parell de prou xamoses / tan ben plantades com desaprensives, / l'una morena i l'altra rossa, / un ali de sarsuela! / Arrepapat entremig d'elles, / amb carretel·la descoberta, / transitava sovint per la ciutat.».

Però l'oncle era, també, un personatge atractiu, juganer i divertit per als nebots, una oportunitat per escapar-se de la solemnitat i la rigidesa familiars: «Passava temporades amb nosaltres, / penedit i esmenat en aparença. / I els nebots, com ens hi divertíem! / Estrepitosament, d'oïda, / feia sonar el piano / valsos i marxes militars, / coblets en voga / als quals posava lletres potineres / i la veu era eixordadora. / En els jocs de jardí ens acompanyava / i ens enardia a fer-los violents, / amb la sotana arromangada.».

Joan Oliver va fer-li d'escolà i l'oncle Enric li plantejà el seu «propòsit esportiu»: «[...] volia batre el rècord... / Rècord de què? Doncs de velocitat / en la missa resada! / «Serà un secret entre tu i jo», / va dir-me, murriesc. / El conubèrni m'engrescà, cal dir-ho? / Feia prou temps que jo / imaginava històries i misteris.».

I, finalment, ho aconseguiren: «Un dia tanmateix a Ciutat de Mallorca / [...] / assolírem la marca sospirada: / vuit minuts justos, ho recordo. / A la gran catedral, arran de la badia / ens van cedir l'altar més solitari / i, sense testimonis, / la missa fou esprint de cap a cap. / [...] / Finida la proesa / els ulls li espurnejaven / i em premià amb una abraçada / mentre deia: «La basa, qui ens l'empata? / La intenció, Joan, és el que compta. / El mínim dins el màxim!» / (Aquesta magallada sovint la repetia.)».

A la casa pairal de ca n'Oliver, l'escriptor va viure també l'agonia i la mort de l'àvia paterna Teresa Turull l'any 1913: «Recordo que jo experimentava una curiositat malsana per aquella vida que s'extingia tan a prop. I quan no se m'enduïa l'entusiasme dels jocs, sentia una por difusa, com si em trobés en perill, jo i els pares i els germans, de perdre tot allò que teníem, la casa, les vinyes, els cavalls, el jardí de Sabadell, les joguines. Sorprenia, un dia i un altre, converses en veu baixa, però agitada, entre el pare i la mare. Les hores de menjar eren d'una tristesa pesada; la presència gairebé constant i alternada de ties i oncles, que venien a vetllar els darrers alens de l'àvia i a copsar indicis sobre el contingut del testament, acabaven d'afeixugar aquella atmosfera amenaçadora i espessa.».

Aquest esdeveniment de la pobre àvia que es moria va provocar, paradoxalment, un dels moments més hilarants i patètics de la vida i de la personalitat inquietant de mossèn Enric, que Pere Quart narra en els versos del poema «Edat Antiga II»: «L'àvia, anys després, / caigué greument malalta / a la casa pairal de Castellar. / Una agonía cançonera, / setmanes i setmanes, / la prostrà al llit, tranquil·la, / però a penes lúcida. / Temps de verema, el pare era a les vinyes / i arribà l'oncle amb la tartana nova; / i el tartaner era un pinxo, / potser mig alcavot, / caninament afecte a l'amo. / El reverend entrà a la cambra, / amb una excusa n'allunyà la Rosa, / vella i fidel serventa, / i sigil·losament tractà de fer-se seves / les claus de la malalta, / que ella guardava a la tauleta. / Eren les claus sagrades dels armaris / de ciutat on l'àvia / escondia entre roba adozenada / els seus tresors en joies, / monedes d'or, els títols / de deute de l'Estat. / Ell

ja obria el calaix, però de sobte / la dama es deixondí i endevinava / el brut disegni del seu fill, / a qui d'altres vegades / ja havia denegat, enèrgica, / allò que ara intentava de robar-li. / «Enric, Enric, què fas? / Les claus són meves! Lladre!» / I llançà xiscles, crits d'auxili. / La cambrera i la mare / prou van sentir-los i també nosaltres / que tornàvem del bosc. / Les dues dones / entren al dormidor, desalenades. / I en aquest punt arriba el pare. / Els planys de l'àvia no cessaven. / L'escena fou vertiginosa. / Escorregut, surt l'oncle de la cambra; / per la porta entreoberta la serventa / treu el cap i exclama: / «L'he vist com forcejava amb la senyora!» / D'un cop d'ull el pare / comprèn el cas i butxaqueja: / la mà empunya un revòlver / -un Colt empavonat, de poc calibre-, / ell sempre duia una arma curta o llarga. / Enfuriat, en fred silenci, / encanona el germà; / aquest en fuig cercant una sortida, / es parapeta rera un moble, / després hissa / el nebot de menys pes / i amb ell es protegia. / La mare, com cridava! / «*Antonino*, no et perdis! / per Déu i per la Verge!» / El majordom irromp a l'escenari. / Home robust i rústec, / s'abraça al pare per tal de dominar-lo: / «Serenitat, senyor *Antonino*!» / Mentrestant el culpable / s'escapoleix com una rata, / sense guants, ni breviarí, sense teula, / cap al carruatge que l'espera, / cap a la llibertat mal afanyada...».

A l'última part del poema, hi trobem l'evocació de la mala fi que va fer l'oncle a l'inici de la Guerra Civil i la crítica més mordaç contra la irresponsabilitat i la hipocresia de la seva classe social: «Mossèn Enric, inoblidable i míser! / Tràgica fou la fi d'aquella vida! / A Barcelona, un juliol terrible, / va caure assassinat per lladres / -incontrolats, en deien, / de fet producte irresponsable / dels poderosos, / en un món fals que encara invoca, / cínicament, Jesús de Galilea». És inevitable que Pere Quart senti pietat i tendresa davant la mort de mossèn Enric, perquè ha sabut apropiarse'l com a personatge literari i entendre'l com a manifestació de les misèries de la condició humana: «Una veu cristiana i compassiva, / digué, llavors, a guisa d'epitafi: / «Atzar feliç, dreuera redemptora, / ha estat per a ell aquesta mort horrenda. / *Requiescat in pace!*» «. Encara és a temps, Joan Oliver, ara ja desposseït de la seva imatge literària, de referir-se al panteó familiar com «la sola terra que, de tantes, / avui encara em resta». Una ironia significativa que ens parla de l'únic patrimoni que li queda al poeta, després de la desfeta econòmica de la família Oliver.

CASTELL DE CASTELLAR

Conegut també com el Castell de Clasquerí, està situat al sud-oest del nucli urbà, a la riba dreta del riu Ripoll. Malgrat la seva distància geogràfica amb el nucli urbà, el Castell sempre ha estat un referent important al llarg de la història de la vila de Castellar del Vallès, des del segle X, quan es troben les primeres referències, fins al segle XX. Personatges i fets com Ermessenda de Carcassona, la família Montcada, Isabel de Clasquerí, els Meca, la cacera de bruixes, la Guerra de Successió o els maquis han estat lligats a aquest edifici. I en aquest cas també en relació amb el personatge de Joan Oliver. Una relació que, sobretot, se situa en el

Castell de Castellar: Fotografia d'Antoni Seguí, feta des del pati de ca n'Oliver

moment històric de la Guerra Civil, quan l'escriptor viu intensament l'activisme polític, literari i cultural. És una època de gran creativitat literària en el camp poètic i teatral, poc abans de marxar cap a l'exili a França i, més tard, a Xile.

Els fets que van portar la família Oliver al Castell de Castellar durant la Guerra han estat explicats per la senyora Josefa Sagalés. Quan esclata el conflicte, el juliol de 1936, la família Sagalés s'instal·la a Barcelona, a la recerca de seguretat. Però la intensitat dels bombardejos de l'any 1937 els porten a allunyar-se de la ciutat i a demanar a la senyora Lola Sallarès, la mare de Joan Oliver, poder refugiar-se a ca n'Oliver. S'hi traslladen i, al cap de poc temps, ho fan també els Oliver: la senyora Lola (que era vídua des de l'any 1921), Joan Oliver i la seva dona Conxita Riera, Enric Oliver i la seva dona Teresa Barata i l'Asunción, la minyona gallega de la senyora Lola. La primavera de 1938 van anar a donar un vol i van veure el castell, i la Josefa va pensar que li agradaria poder visitar-lo. En aquells moments, el castell de Clasquerí, propietat de la família Fontcuberta, estava incautat per la Junta Gestora Municipal, dirigida per Vicenç Roca.

El 29 de març de 1938 les autoritats republicanes decideixen la construcció d'un aeròdrom al Pla de la Bruguera, per poder donar suport al de Sabadell. Això comporta que es requisi la propietat de can Carner i que els que hi vivien hagin de marxar. L'endemà els arriba la notícia que també han de marxar les famílies instal·lades a ca n'Oliver, ja que la propietat ha de ser utilitzada pels comandaments del camp d'aviació.

Vicenç Roca facilita que les famílies es puguin traslladar al Castell per refugiar-s'hi. Es trobaran un espai totalment buit i hauran de portar-hi els mobles de ca n'Oliver amb una camioneta. L'estada serà molt precària, sense llum ni aigua, ni cap sistema per escalfar-se. A canvi de menjar, ajudaven el masover en les feines de conreu. Es va passar molt de fred i gana. Tothom havia de col·laborar, encara que, en el grup de poc més de vint persones, hi havia tres minyones que portaven el pes dels treballs més durs.

Josefa Sagalés recorda amb precisió on dormia cada membre de les famílies Oliver i Sagalés: «A la primera habitació, que es troba pujant l'escala principal del Castell a la dreta, allà hi dormien els dos matrimonis dels germans, en Joan i l'Enric, separats per un biombo. A les habitacions següents, hi dormien la senyora Lola, els pares Sagalés i els masovers. Al segon pis, a l'habitació que donava a la façana, dormien les minyones, els germans Sagalés i l'àvia de la família».

L'hivern del 1938 al 1939 va ser especialment cru. En dies en què tothom tenia molt fred i els peus se'ls glaçaven, no hi havia un altre remei que anar caminant cap a Castellar per escalfar-se i tornar recuperats. El final de la Guerra va posar fi a l'estada dels Oliver i els Sagalés al Castell de Clasquerí. Joan Oliver i Conxita Riera van marxar cap a l'exili a França.

Grup Castell. Foto: Autor desconegut / Fons particular Josepa Sagalés

Una sèrie de cartes de Joan Oliver a Francesc Trabal expliquen la situació de l'escriptor en aquells primers moments de l'exili a França. Primer, a Toulouse («Barcelona era un fangar / pro Toulouse és una bassa», diu Pere Quart) i, després, als castells de Roissy-en-Brie i de Saint Cyr-sur-Morin. També trobem, en aquestes cartes, l'esperança d'un futur millor en terres xilenes:

«[...] Respecte a això que dius de la destinació de cadascun de nosaltres, he de dir-te la meva opinió, prefereixo anar a Amèrica encara que sigui sense una seguretat absoluta de tenir feina allà. Sembla que tu penses el contrari i em sap molt de greu. No penses en la futura guerra? Potser no és tan pròxima com algú suposa, però crec que és fatal i que esclatarà molt abans que nosaltres puguem tornar honorablement a Catalunya. Jo et prego que hi pensis i mudaràs d'opinió. No cal que et digui que tant jo com la Conxita volem anar amb vosaltres, ¿per què no enfoques l'anada a Santiago per nosaltres quatre? En principi podria ser un viatge d'exploració i estic segur que ens hi quedaríem i que trobaríem la manera de defensar-nos. [...] Ja tornarem després de la guerra general. Fora divertit haver sortit del foc per caure a les brases. No badem. [...] ALTO! Si això no és possible, si no hi ha manera humana de trobar els diners pel passatge, si cal restar en aquesta vella i repodrida Europa, aleshores és clar que prefereixo viure a París o prop de París i amb vosaltres o prop de vosaltres. Perquè això de Toulouse, fill meu! I jo que sóc fàcil d'acontentar i que no em queixo gaire!» (Joan Oliver, carta a Francesc Trabal. Toulouse, 7 de març de 1939)

També el codicil d'una carta d'Armand Obiols a Francesc Trabal (Tolosa, 11 de març de 1939), es refereix a la situació de Joan Oliver que ha anat del Castell de Castellar als castells de França:

«A mitja hora de París / hi ha un castell sense fantasma / si hi portéssim a l'Artís n'hi tindriem un amb asma. / Quin fantasma cataplasma! / Pere Quart pregunta en va: / - Quin bo donarà de veure! / Ai Castell de Castellar / t'he perdut i et torno a heure! / amb quelcom més de menjar / i alguna cosa per beure! / Hi ha piscina? Hi ha billar? / Hi ha aigua calenta i freda? / [...]»

Des de «terres de França», Pere Quart escriu a París, el 2 de desembre de 1939, la primera versió de les «Corrandes d'exili». Arribat a Santiago de Xile, la publicarà a la revista *Germanor* el gener de 1940. El poema serà, finalment, incorporat al seu llibre *Saló de tardor* l'any 1947, editat a Santiago de Xile poc abans que el poeta retornés a Catalunya. La versió de 1939 difereix sensiblement de la més coneguda i popularitzada de 1947, sobretot pel que fa a l'estrofa final. Com ha dit Maria Campillo, aquests versos del 1939 encobreixen «púdicament l'expressió física que poden provocar algunes formes de la pèrdua» i que Pere Quart expressarà en la versió de 1947: «Perquè ens perdoni la guerra, / que l'ensagna, que l'esguerra, / abans de passar la ratlla, / m'ajec i beso la terra / i l'acaronen amb l'espatlla».

Avui en terres de França
i demà més lluny potser

no moriré d'enyorança
ans d'enyorança viuré.

Que els pins cenyeixin la cala,
l'ermita dalt del pujol
i a la platja un tenderol
que bategui com una ala.

A Catalunya deixí
el dia de ma partida
mitja vida condormida.
L'altra meitat vingué amb mi
per no deixar-me sens vida.

L'estimada m'acompanya
de pell bruna i aire greu
com una Mare de Déu
que he trobat a la muntanya.

Dolça terra del Vallès,
enyoro les teves gràcies:
casa meva de pagès,
els geranis, les acàcies...

Una nit de lluna plena
travessàrem la carena
tristament, sense dir re.
Si la lluna feia el ple
també el féu la nostra pena!

Venceren perquè eren forts
i cruels sense recança.
Com marciren els teus llors
i esfondraren ta esperança!
Catalunya, fera mansa,
calla i plora tes dissorts:
plorant pensa en els teus morts
i callant en la venjança.

En ma terra del Vallès...

Pere Quart estimava profundament el paisatge vallesà. Ho veiem reflectit en els versos de les famoses «Corrandes d'exili»: «En ma terra del Vallès / tres turons

Família Oliver: Foto: Autor desconegut / Fons Joan Oliver-AHS.

fan una serra, / quatre pins un bosc espès, / cinc quarteres massa terra. / «Com el Vallès no hi ha res.» «. També, en la versió original de les «Corrandes» de l'any 1939: «Dolça terra del Vallès, / enyoro les teves gràcies: / casa meva de pagès, / els geranis, les acàcies...». En un pròleg al llibre de poesies *Migjorn* (1950) de Ferran Canyameres, Joan Oliver estableix un lligam entre poesia, pàtria i la terra vallesana: «Puix que Ferran Canyameres, terrassenc del món, sent els amors de la poesia i de la pàtria des dels seus dies d'infant, quan l'una i l'altra li foren revelades en la terra dolça i succinta del Vallès».

Joan Oliver contribueix, també, des de la creació poètica, a una certa idealització del paisatge vallesà, gairebé amb unes característiques pictòriques. Així ho podem constatar en la primera –i sorprenent- estrofa dels «Goigs a llaor de Sant Roc de Montpeller», patró de la Vall d'Horta, que es venera a la capella del Marquet de les Roques. Aquests goigs van ser editats per la Biblioteca Sabadellenca l'any 1929, amb lletra de Joan Oliver i boxos de Ricard Marlet. Són uns goigs poc convencionals, amb aquesta primera estrofa dedicada a exaltar l'entorn natural i paisatgístic d'un dels espais vallesans més atractius, com és la Vall d'Horta (dins del terme de Sant Llorenç Savall). Després d'aquests versos inicials, les següents estrofes expliquen, com és propi dels goigs, l'habitual vida del sant i invoquen la seva protecció.

Aquesta Valldorta,
les cases i casetes que hi ha,
les vinyes i l'horta,

GOIGS A LLAOR DE SANT ROC DE MONTPELLIER

PATRO DE LA VALLDORTA, QUE ES VENERA A LA CAPELLA DEL MARQUET DE LES ROQUES

Parròquia de
Sant Llorenç Savall

Bisbat de
Barcelona

Aquesta Valldorta,
les cases i casetes que hi ha,
les vinyes i l'horta,
el regadiu, l'ermot i el secà.
El camí que hi mena
i els ramats que hi pasturen,
les fruites que hi maduren
i tota bèstia que hi alena
i les plantes i herbes de tota mena,
l'alzina i el pi.
Les fonts, els xaragalls i els torrentis,
les canals, les cingleres,
els colls i les dreseres,
les tempestes i els vents
i l'aire fi
i les boirines i fumeres.
Aquesta Valldorta.

Tot és de Déu, Sant Roc,
i tot Ell ens ho dona
i tot volem cremar-ho al foc
de nostra fe pregona:
De tot tant se'n en dona
si no és per fer-n'hi lloança i reverència.

Nosaltres la gent de la Valldorta
us hem triat, o Sant Roc, per patró
—gloriós advocat contra la pestilència—
i tanmateix la pesta no ens fa por,
sinó la pesta del pecat.

Vós que seieu prop del Senyor
per vostra vida de sacrifici i humilitat,
que ja us valguen en aquest món
la gràcia assenyada

R. Ora pro nobis, beate Roche,

de miraclejar, guarint manta gent apestada,
fent-los el signe de la creu al front.

Vós, o Sant Roc,
qui, havent nat ric i noble
i amb senyoria sobre el poble,
no us en plagué ni molt ni poc
i per amor de Déu i dels vostres germans
esdevinguéreu miser pelegrí,
havent repartit abans
vostres riqueses entre els mendicants;
i vers Roma empeneguéreu camí.

Vós, Sant Roc, nostre advocat,
qui encés d'heroica caritat
anàreu dels natis a la requesta!
A Vós, no resmenys, us agafà la pesta.
I fóreu després empresonat
per la gent de la vostra ciutat
la qual era en guerra; us presangueren per espia,
car ningú no us coneixia
amb l'hàbit espellitiat
i la carn malmesa.
I moríreu, innocent, sense queixa,
com un malvat, sota la reixa.

A Vós, o benaurat de gran altesa!
invocuem la gent de la Valldorta:
feu nostra fe tan forta
com la dura roca d'aquest Montcau;
que tot temps sia nostra pau
com un cel ben asserenat.
I signeu-nos, si us plau,
amb la creu dels vostres grans prodigis:
que ens allunyi la pesta del pecat
i a aquell de nosaltres que en sia nafrat
l'en deixi sense vestigis.

V. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

O R E M U S

Deus, qui nos beati Rochi confessoris tui annua solemnitate laetificas: concede propitius: ut tuus natalitia colimus,
etiam actiones imitemur. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Lletra de Joan Oliver. — Boixos de Ricard Marlet

L'Excm. i Illm. Sr. Bisbe d'aquesta diòcesi Dr. D. Josep Miralles i Sbert autoritza la publicació d'aquests Goigs i concedeix cinquanta dies de perdó a tot fidel diocesaà qui els llegeix o recita.

BIBLIOTECA SABADELLENC. — Col·lecció ELS NOSTRES GOIGS. — Any 1929

el regadiu, l'ermot i el secà.
El camí que hi mena
i els ramats que hi pasturen,
les fruites que hi maduren
i tota bèstia que hi alena
i les plantes i herbes de tota mena,
l'alzina i el pi.
Les fonts, els xaragalls i els torrents,
les canals, les cingleres,
els colls i les drecceres,
les tempestes i els vents
i l'aire fi
i les boirines i fumeres.
Aquesta Vall d'orta.

Un poema oblidat de Pere Quart, «Cant natural» (dins del recull *Refugi de versos*, publicat pòstumament el 1987), evoca el seu Vallès i reivindica la pròpia «nissaga camperola»: «Sóc d'antiga nissaga camperola / i des de noi he vist al meu Vallès / la sega -qui no punyeja ja no falceja. / Cels amples i deserts. / Impera un sol segur, cruelment benigne.». I en aquest entorn de conreus, de treball productiu, neix l'admiració envers els pagesos i les feines agrícoles; també, envers el seu llenguatge, fet de frases fetes: «I aviat la batuda / -qui no bat pel juliol no bat quan vol- / de les

Germans Oliver: Foto: Autor desconegut / Fons Joan Oliver-AHS

garbes a l'era, / [...] / El boll estèril se l'emporta el vent, / però roman el gra tan preciós / el qual és garbellat, ben ensacat / i el sac -com diuen- *ben lligat*. / Prest els molins en faran mòlta / i així esdevé fina farina / i *el nostre pa de cada dia*.». I, dels camps de blat, el poeta ens acompanya cap a l'activitat dels veremadors: «Heus aquí la verema dins el cicle / de les millors collites». Els raïms «nacrats o moradencs» que seran trepitjats i que donaran un most que haurà de fermentar «sense presses / dins el garbuix llòbrec del cup». A la fi, «el vi reposarà a les fosques / dins la bóta o la tina, ben quiet, / i allí sòpítament ennoblirà el sabor / -que en quietud i amb temps / les coses bones guanyen, diu el savi». I encara Pere Quart es meravella tot contemplant «el batollar dels olivers / i el trull feixuc que roda», per acabar esdevenint «or translúcid, líquid, / que greixa i unta i amaneix, / millora les viandes, / fins i tot flameja».

Pere Quart, però, no pot romandre en la pura contemplació de les feines agrícoles. Necessita reafirmar-se com a pertanyent a una nissaga camperola i expressar un missatge personal davant d'aquesta naturalesa treballada: «Sóc d'estirp pagesa / -ho he dit i me'n glorio- / i m'abelleix de revifar / a les meves velleses angoixades / records d'aquella vida *viva*, natural, / pacífica i feïnera. / [...] / Però em plau tant d'imaginar que els homes / -sense esperança, qui podria viure?-, / greument allço-nats / per mals i sofriments sens nombre / i aterrits per monstruoses amenaces, / instauraran, anys a venir, / la pau fraterna i l'amor fecund / i estimaran la terra i els seus fruits, / els animals, els arbres, les fonts i els rius / i la neu i la pluja. / I el mar ple de riqueses encara avui secretes!».

PRESENCIA PÚBLICA DE JOAN OLIVER A CASTELLAR DEL VALLÈS

L'any 1989, Castellar del Vallès, gràcies a l'impuls de l'alcalde Albert Antonell i del regidor municipal de cultura Josep Ramon Recordà, va dedicar un carrer al poeta a can Carner, a pocs metres de la seva casa pairal. També es va erigir un monòlit en el mateix carrer, que és obra de Pere Roca i que reproduïx el famós poema de Pere Quart «Codicil de poeta», un veritable llegat poètic i humà. Aquest espai del carrer Joan Oliver és un altre escenari castellerenc per fer memòria de l'escriptor. Malauradament, és també una mostra de la deixadesa de les administracions municipals a l'hora de tenir cura del seu patrimoni artístic: el monòlit es troba en unes condicions deplorables de conservació i cal exigir una actuació immediata per restaurar-lo. Arran d'aquest Homenatge de Castellar a Joan Oliver, la rapsoda Núria Candela va fer un recital de poemes de Pere Quart, amb música original i arranjaments de Josep Maria Pladevall.

La revista castellerenca *Artilletres*, una publicació de gran qualitat fruit de l'esforç i la dedicació de Josep Ramon Recordà, va fer-se ressò en diverses ocasions de la personalitat i l'obra de Joan Oliver. Així, al número 2 de desembre de 1986, hi trobem l'article «En recordança de Joan Oliver», al qual hem fet referència i segurament escrit per Recordà; i s'hi publiquen els poemes «No gosó» de Pere Quart i «Plany per Pere Quart» de Miquel Desclot. També, *Artilletres* felicitava els seus lectors amb

Monòlit d'homenatge a Joan Oliver: Fotografia d'Antoni Seguí

«Complanta de Nadal», una de les anomenades nadales del poeta. Al número 27 de la revista (setembre, 1998), Joan Blanquer i Panadès escriu una «Evocació breu de Joan Oliver» i, al número 32 (febrer, 2001), Llorenç Soldevila i Balart aporta unes «Notes d'una ruta literària sobre Joan Oliver / Pere Quart».

No es pot deixar de banda l'atenció continuada que el setmanari *Forja*, en els seus setanta anys de trajectòria, ha dedicat a la figura i a l'obra de Joan Oliver. Joan Grau, Joan Roura i Antoni Seguí, formant part de l'Arxiu d'Història de Castellar del Vallès, han fet una tasca considerable de recerca i de suport material per documentar aquesta presència del poeta a les pàgines de les publicacions castellarenques i a l'àmbit de la vila.

L'any 2017 s'ha engegat una ruta «Joan Oliver / Pere Quart a Castellar del Vallès», realitzada i organitzada pel Col·lectiu Pere Quart i Caminant amb la història, amb el suport de l'Arxiu d'Història i de l'Ajuntament de Castellar del Vallès. Tant de bo, aquest itinerari tingui continuïtat i futur; i, alhora, sigui una iniciativa més per afavorir que la vila de Castellar esdevingui un Espai Escrit relacionat amb les figures de Joan Oliver i de Joan Arús.